

Upp till kamp mot massväldet!

- om kampen mot demokratin i slutet av tjugotalet.

Crister Skoglund

"Jag tror icke på demokratiens förmåga att lyckliggöra ett folk, allra minst den sortens demokrati, som det är fråga om och som sannolikt ganska fort kommer att leda till massvälde. Förtryck ovanifrån svårt, förtryck nedifrån, från massan, är olidligt. Det är erfarenheten av alla tiders historia. Det beslut, som riksdagen nu står i begrepp att fatta, innebär, att makten lägges i deras hand, som äro minst kompetenta att handhava den. Att detta skall vara till nytta för land och folk, det är mig ofattligt"

Så yttrade sig högernestorn Hugo Hammarskjöld i första kammarens stora debatt den 17 december 1918 om en eventuell författningsrevision. Frågan gällde som bekant införande av allmän och lika rösträtt för både män och kvinnor vid riksdagsval och avskaffande av den 40-gradiga skalan vid kommunalval. Även om striden om allmän och lika rösträtt förts sedan mitten av 1800-talet och en viss kompromiss nåtts 1907 vad gällde rätten för ena halvan av befolkningen, d.v.s. männen, att utse representanter till den ena av riksdagens båda kamrar, så var frågan 1918 långt ifrån slutdiskuterad. Borttagande av den graderade rösträtten till kommunala val bröt radikalt mot den gamla tanken om "inflytande i relation till fullgjorda skyldigheter" i form av skatter m.m. Genom kopplingen till de kommunala valen skulle reformen på sikt även påverka första kammarens utseende och drastiskt inskränka dess funktion som "återhållande och ansvars-kännande" faktor. Till detta kom att kvinnorna skulle rösträtt. Det var inte utan att många med Ernst Trygger upplevde det framlagda reformförslaget som en "en nästan måttlös omgestaltning av vår författning".

Flera av talarna i riksdagsdebatten anknöt till de storpolitiska skeendena ute i Europa och den "demokratiska våg" som följde i det första världskrigets kölvatten. Tyskland hade bara några veckor tidigare skakats av en revolution. Kejsaren hade abdikerat och en demokratisk författning införts. Det Österrikisk-Ungerska kejsardömet, en av Europas dominerande stormakter, höll på att falla samman som ett korthus och året innan hade den ryske tsaren störtats. Hemvändande soldater och kvinnor som gjort en aktiv insats i krigsindustrin började ställa politiska krav även i segrarmakterna. Också i de länder som lyckats hålla sig utanför kriget förekom oroligheter. Den svenska debatten om en författningsreform fördes även den i ett spänt politiskt läge. I andra kammaren konstaterade Gustav Möller, att sedan arbetarrörelsens tillkomst Sverige aldrig hade stått så nära en revolution som man gjorde nu i mitten av december 1918. I hans tal fanns ett underförstått hot om att i den händelse reformförslaget förkastades skulle situationen kunna ta en dramatisk vändning. Många av de högermän som gick med på denna "måttlösa omgestaltning av författningen" gjorde det därför av fruktan för revolution snarare än av tro på demokratin som sådan. Idag då alla partier från vänster till höger samstämmigt säger sig vilja slå vakt om demokratin, och då man kan tala om att bekännelse till de demokratiska principerna blivit något av en överideologi i samhället, kan det vara värt att komma ihåg att dess genomslag inte skedde utan motsättningar. Djupt rotade idéer och föreställningar försvinner inte genom riksdagsbeslut och den allmänna rösträtten möttes under en lång tid med stor misstro i högerkretsar. Men inte bara där.

Den fruktan för "massvälde" och för att makten skulle hamna i "deras hand, som är minst kompetenta att handhava den", som Hammarskjöld framfört, kom också att leva vidare och återkomma i olika varianter i de följande decenniernas allmänna kulturkritik. Andra stora reformer som utgick från den Eden-Brantingska koalitionsministären - lagen om åttatimmarsdag för industriarbetare 1919 och den nya giftemålsbalken 1920, minskade knappast ångesten för dem som fruktade en total samhällsupplösning. Den senare reformen innebar ju att mannens målsmansrätt över kvinnan i äktenskapet upphävdes och bröt därmed mot den patriarkaliska ordning som många ansåg nödvändig för att upprätthålla familjen och därmed också i förlängningen ordningen i samhället.

Inte minst bland akademiker och intellektuella var misstänksamheten och kritiken mot "demokratismen", som man lite föraktfullt betecknade de nya strömningarna, stark. Om det kunde verka som om många av högerens företrädare på det partipolitiska planet tycktes ha resignerat, åtminstone i sina offentliga framträdanden, så var läget på universitetsorterna ett annat. De konservativa studenterna vägrade att resignera utan gick under tjugotalet till offensiv mot de nya ideerna. En offensiv i vilken de kunde räkna med stöd av ett flertal docenter och professorer. Men de mötte också motstånd från en nyväckt studentvänster bestående av liberaler, socialdemokrater och socialister. Mest känd är kanske Clartéroulsen, som vid denna tid samlade både socialdemokrater och socialister av olika schatteringar. Även vänstergrupperna kunde räkna med stöd från några professorer och docenter och situationen vid universiteten blev så sätt starkt polariserad.

Idag är det kanske främst debattörerna och skribenterna på vänsterkanten som tilldrar sig vårt intresse. Diverse värdenihilister, funktionalister och folkhemsingenjörer debatteras regelbundet på tidningarnas kultursidor. Ofta glöms dock det polemiska sammanhang i vilket de verkade bort och man analyserar skrifter och uttalanden utan att ta hänsyn till att de ofta spetsats till i stridens hetta eller fått både form och innehåll bestämt av motståndare som uttalat sig i samma fråga tidigare. Ibland kan man t.ex. möta påståenden som att föreställningen om att det skulle råda "kris i befolkningsfrågan" var något som makarna Myrdal hittat på. Detta trots att tidskriften *Det Nya Sverige*, de konservativa studenternas eget språkrör, hade drivit denna tes sedan tjugotalets mitt. Längre var det också högerkretsarna vid universiteten som hade "problemformuleringsinitiativet", inte minst i kraft av sin numerära överlägsenhet. Makarna Myrdals inlägg i befolkningsdebatten får, sett i det perspektivet, en annan innebörd. I stället för en innovation kan det ses som en tillämpning av det klassiska retoriska grepp vilket innebär att man accepterar motpartens begrepp, premisser och problemställning, men visar på att man ur detta kan dra fundamentalt annorlunda slutsatser.

Vill man förstå det polemiska sammanhang, i vilket mycket av samhälls- och kulturdebatten fördes bland de intellektuella under senare delen av tjugotalet, kan det därför vara av värde att uppmärksamma högerstudenternas göranden och låtanden vid denna tid. De kom också att skapa strid inom den etablerade högern och tvinga Allmänna Valmansförbundet till principiellt viktiga ställningstaganden, något som på ett utmärkt sätt utretts av Rolf Torstendahl i "Mellan nykonservatism och liberalism". Högerstudenternas hårda attacker på demokratin kom emellertid också att påverka grupper utanför de konservativas egna led. En påverkan som kunde ha effekter också ganska långt fram i tiden. En erfarenhet utifrån det projekt kring svenska studentorganisationer, som under Nils Runebys ledning bedrivits vid avdelningen för idéhistoria vid Stockholms Universitet, är att studentåren ofta är mycket formativa år. Inte minst framgår det av memoarlitteraturen hur personliga ställningstaganden, frågeställningar och idéimpulser liksom de personkontakter som knyts under studentåren varit betydelsefulla på sikt. Detta gäller naturligtvis inte alla. För många var studentåren en kort period som man kämpade sig igenom med näsan i böckerna oberörd av livet utanför. Men för dem som var aktiva politiskt,

deltog i debatterna och brottades med tidens frågor tycks studentåren ha satt djupa spår. Man kan fråga sig om Tage Erlander exempelvis skulle ha varit så fixerad vid iden om "det starka samhället" och "en demokratisk fostran" om han inte under sina studentår ständigt varit indragen i debatter med personer som ifrågasatte demokratin och raljerade med tjugotalsparlamentarismens oförmåga att bilda handlingsdugliga regeringar.

Man kanske kunde vänta sig att kritiken mot "demokratismen" i den akademiska världen skulle vara starkast åren närmast efter författningsreformen för att sedan avta, men i stället är utvecklingen den omvända. Kritiken tilltar i styrka under hela tjugotalet för att nå en första kulmen runt det s.k. "kosackvalet" 1928. Därefter skulle kritiken mattas något för att sedan återigen ta fart och nå nya toppar runt 1933 och 1939. Orsakerna till att kritiken växer i styrka under tjugotalet är flera. Den "demokratiska vågen" i samband med krigsslutet planade rätt snabbt ut. Några av de nya demokratierna kom in i djupa svårigheter samtidigt som antidemokratiska och populistiska grupper började dyka upp lite varstans i Europa. I Sverige verkade hotet om en revolution alltmer verklighetsfrämmande. Arbetarrörelsen framstod som svagare och mer handlingsförlamad länge. Visserligen hade socialdemokraterna 1920 ensamma bildat regering, men den saknade parlamentariskt underlag och föll inom några månader. Sedan hade ministärerna avlöst varandra mycket beroende på att väl den stora rösträttsreformen och åttatimmarsdagen var i hamn så försvann grunden för samarbete mellan liberaler och socialdemokrater och därmed grunden för möjligheten att bilda en regering med en majoritet bakom sig. I stället två stora block, vänster höger, fick vi minst tre block i riksdagen, socialister, liberaler och högermän. De två första var dessutom uppsplittrade på flera partier. Till detta kom bondeförbundet, som inte heller var enhetligt i sitt uppträdande. Tvåkammersystemet, med olika styrkeförhållanden i kamrarna, ledde också till att många frågor blockerades eftersom kamrarna ofta kom till olika resultat. Konsekvensen av de ständiga regeringskriserna och parlamentariska låsningarna blev att statsmakten framträdde som alltmer handlingsförlamad. Det saknades alltså inte exempel att peka för dem som fruktade att "den nästan måttlösa omgestaltningen av vår författning" skulle leda till statsmaktens förfall. Särskilt försvarsfrågan framstod för många som ett typexempel på hur den kortsiktighet i tänkande och bristande respekt för sakkunskap, som man ansåg förknippad med "demokratismen", kunde få förödande konsekvenser. Beslutet om nedskärningar i försvaret 1925 med påföljande "regementsdöd" under de kommande åren blev en händelse som starkt bidrog till högerens mobilisering under andra halvan av tjugotalet.

Åren 1925 - 1928, och det är från denna tid exemplen kommer att hämtas i det följande, är också intressanta eftersom man i debatten kan se hur två olika standardmönster för kulturkritik flätas samman på ett intrikat sätt. Det första mönstret baserar sig på den gamla vanliga kritiken att "det var bättre förr...". Det andra mönstret däremot bygger på resonemanget att "vi håller på att hamna på efterkälken" d.v.s. man antyder att det sker snabba förändringar till det bättre i vår omgivning, något som vi, genom tröghet, försumlighet eller oförmåga att se det viktiga i tiden, håller på att missa. De två mönstren för kulturkritik är knappast förenliga. I det första fallet är man kritisk för att utvecklingen gått för fort medan man i det andra antyder att den inte går fort nog. Men inre konsistens är nu sällan något som utmärker kultur- och samhällskritik varken då eller senare.

Med nationalkonservatism för *Det Nya Sverige*

För konservativt sinnade studenter fanns i Uppsala sedan 1891 föreningen Heimdal. Den hade visserligen genomgått en fas som opolitisk bildningsorganisation, men var från 1910 uttalat konservativ. I den andra universitetsstaden, Lund, var läget ett annat. Här hade olika försök att organisera konservativa och "fosterländskt sinnade" studenter gjorts, men man hade aldrig lyckats nå samma stabilitet som Heimdal. 1918, det år som man själv beskrev som "det mörkaste året i Sveriges historia" bildades en Nationell Ungdomsklubb. Den anslöts till det 1915 bildade Sveriges Nationella Ungdomsförbund, vilket visserligen var en självständig ungdomsorganisation, men nära lierad med Allmänna Valmansförbundet.

Allteftersom fler och fler studenter anslöt sig fann lundensarna sig 1924 föranlåtna att bilda en särskild Nationell Studentklubb. Drivande män i den klubben var Sture Bolin och Elmo Lindholm. Sture Bolin skulle senare bli professor i historia i Lund och förvaltare av det weibullianska arvet. Han framstår som en mycket sammansatt person som i sig förenade en mot alla slags nationella myter kritisk forskargärning med ett nationellt patos och oerhörd auktoritetstro på det mer privata planet. Elmo Lindholm försökte sig på både en politisk och akademisk karriär. Den senare kom att krönas med att han blev lektor i latin medan toppen på den politiska karriären nog måste anses vara den tid i mitten av trettioalet då han var partiledare för Sveriges Nationella Förbund, men mer om det längre fram.

Verklig fart på verksamheten i Lunds Nationella Studentklubb fick man dock först i samband med försvarsdebatten 1925 då medlemmarna strömmade till i stora skaror. Ett liknande uppsving fick även Heimdal i Uppsala och de nationella ungdomsklubbarna över hela landet. Andra halvan av tjugotalet och första delen av trettioalet är den lundensiska studenthögerns storhetstid. Därmed inte sagt att den sedan försvinner men den kom delvis att ändra karaktär. Som bekant kom också de konservativa lundastudenterna att utmärka sig genom högerextrema ståndpunkter även i slutet av trettioalet och under de första krigsåren. Inte minst genom det famösa uttalandet mot invandring av ett tiotal judiska läkare 1939, vilket initierades i Uppsala, men i Lund också fick ett rent rasistiskt tillägg. Att man lyckades samla en majoritet av studentkåren bakom ett sådant uttalande tyder på att de föregående årens intensiva propaganda gett resultat.

Den term man valde som beteckning för den nya rörelse som man hoppades skulle svepa över Sverige var "nationalkonservatism", bildat i analogi med termen "nationalsocialism". Dock med den klara markeringen att man inte hade något till övers för de tyska försöken att appellera till vag folklig socialism eller populism. Även andra beteckningar som "nyhöger" eller "den nya unghögern" förekom dock. En som emellertid starkt ogillade termen "nationalkonservatism" var Gunnar Heckscher, då verksam i Heimdal. Han ville istället mynta termen "kulturkonservatism" - bildat som antites till "kulturradikalism" - som beteckning för de nya idéerna. Heckscher tog också avstånd från de övrigas attacker på parlamentarism och demokrati. Han fick en grupp andra uppsaliensare med sig, men de kom länge att kämpa en hopplös kamp i minoritetsställning. Heckscherfalangen attackerades också 1928 av Heimdals ordförande som klart ställde sig på lundensarnas sida och markerade att: "Konservatismen måste tjänstgöra som pådrivare, undan för undan mala sönder den demokratiska ideologin och ersätta den med sina egna positiva begrepp." Ifrågavarande ordförande var Jarl Hjalmarsson och han skulle som bekant låta tala om sig senare.

Även om de nationalkonservativa idéerna alltså också dominerade studenthögern i Uppsala, så var det ändå i Lund de hade sitt centrum. Under tjugotalets gång kom de nationella studenterna därstädes att

knyta allt intimare förbindelser med Adrian Molin och kretsen kring honom. Molin var kanske mest känd för sin verksamhet i nationalföreningen mot emigrationen men han var också en av den äldre "unghögerns" mest stridbara författare. Han utgav även sedan 1907 en egen tidskrift - "*Det Nya Sverige*" - som var ett välkänt och vasst debattorgan på högerkanten. Att driva tidskrifter i egen regi är dock inte det lättaste, och 1924 ingick lundaklubben ett avtal med Adrian Molin. Mot att man övertog en del av det ekonomiska ansvaret fick man inflytande både på tidskriftens innehåll och redigering och från 1926 övertog man den helt. Detta var en mycket viktig händelse i lundaklubbens historia. Förutom Nationella Ungdomsförbundets tidning, i vilken man skrev flitigt, så fick man därmed också tillgång till en välkänd tidskrift som vände sig till en äldre och betydligt bredare publik. Detta skedde vid samma tid som clartéisterna i Lund började utge tidskriften *Clarté*, vilket innebar att det under några år fanns två starkt profilerade och rikstäckande debattidskrifter redigerade av studenter och utgivna i Lund.

Lundaklubben hade tillkommit, som en reaktion på den allmänna rösträttens införande och kampen mot "den demokratiska ångvältens rullande över land och riken" var dess centrala uppgift. Men man ansåg sig också ha en mission att fylla som renhållningsmän inom den svenska konservatismen. Det var dags att göra upp med allt liberalt tankegods som smugit sig in i högerns egna led. Elmo Lindholm konstaterar förfärat att ord och fraser som "folksuveränitet, parlamentarism och jämlikhet" hade börjat smyga sig in även i etablerade högermäns språkbruk. För att få ett slut på detta måste konservatismen gå tillbaka till sina rötter, men - och här skiljer man sig från många andra liknande försök - man förkastade alla tyska förebilder. I stället kom man att rikta blickarna mot Frankrike.

Franskorienteringen kan tyckas originell i det annars så tyskorienterade Sverige. Den var emellertid fullt konsekvent utifrån det socialdarwinistiska synsätt som man omfattade. Kring 1914 hade unghögern predikat att det i krigets väsen låg att de livsdugligaste nationerna segrade och därmed skulle marken beredas för en ny och friskare ras. Nu hade Tyskland förlorat, och i konsekvens därmed måste man överge de tyska tänkarna och finna förebilder bland segermakterna. Det var till värdiga representanter för den konservativa tanketraditionen i dessa länder såsom Edmund Burke och framförallt Joseph de Maistre man skulle gå om man ville finna livsdugliga idéer att bygga vidare på. Sture Bolin hade också kontakt med den franska högerextremistiska organisationen Action Francaise och från den plockade man upp nyrojalistiska tänkare som Maurice Barres och Charles Maurras.

Huvudfiende är kulturradikalismen

Högerstudenterna såg sin mission i ljuset av att det var "på akademiskt håll" som man, klarare än de etablerade högerpolitikerna, insett var grundfelet med Sverige. På samma sätt som vissa vänsterintellektuella i leninistisk anda såg sig som arbetarrörelsens avantgarde - de som i kraft av sin teoretiska skolning hade förmåga att genomskåda det kapitalistiska systemet och dess falska ideologi - såg sig de nationalkonservativa studenterna som högerns avantgarde. Vaktslående om försvar, kyrka och den hävdvunna hierarkiska samhällsordningen skulle bara bli en uppehållande kamp, dömd till ständiga reträtter, om man inte angrep roten till det onda. Inte heller räckte det att till varje pris försöka hindra socialdemokraterna att nå politiskt inflytande. Åtminstone inte till priset av samarbete med liberalerna. Socialdemokratins uppdykande var nämligen bara en effekt av ett mycket större problem, nämligen kulturradikalismen. Huvudangreppet måste därför riktas mot kulturradikalismens hela tankevärld och dogmsystem om man ville bekämpa demokratismen och särskilt då dess "materialistiska nyttomoral som vill göra individens fördel lika med statens".

Kulturradikalismen hade inneburit att den organiska samhällssynen med sin naturliga känsla för att statens intressen är något överordnat individernas intressen hade brutits ned. Den hade kunnat göra detta genom att den systematiskt undergrävt respekten för auktoriteterna på samhällslivets, statens och moralens områden. Det för att citera Elmo Lindholm, kulturradikalismen som "sopade bort religiös och moralisk auktoritet, dess internationalism förslöade den nationella känslan och dess kulturoptimism öppnade vägen för revolutionens sansculotter." Hade inte åttiotalets kulturradikaler gått före och banat väg hade socialdemokratin aldrig lyckats få den omfattning den har i Sverige. En konsekvens av resonemanget var att högern måste bekämpa de liberaler som anknöt till det kulturradikala arvet lika intensivt som socialdemokraterna.

Mot den kulturradikala dekadensen ställde man sitt nya budskap - eller rättare sagt sitt gamla, för man förklarade sig stolt vara reaktionärer. Programmet sammanfattade man själva i formeln "Tronen, altaret, svärdet" vilket lanserades som alternativ till allt prat om "Frihet, jämlikhet, broderskap". I de Maistres anda ville man återupprätta tronens, altarets och svärdets absoluta auktoritet. Det gällde att återskapa känslan av respekt och underkastelse för överheten och den samhällsform man ville ersätta den förhatliga demokratin med var ingenting mer eller mindre än "Överhetsstaten". En stat där kungens absoluta överhet över det politiska livet och den lutherska statskyrkans överhet över det andliga erkändes, liksom militärens absoluta överhet över sitt område.

Självfallet måste också husbondens överhet över sin hustru och sitt husfolk återupprättas. För talet om individens frihet hade man inget till övers. I överhetsstaten måste alla böja sig för "auktoritet i sanning och rätt". Den enda frihet som hade något berättigande var den "sanna frihet" som kännetecknades av "den fria mannens erkännande av auktoritetens nödvändighet och insikt om att individen endast i sitt naturliga samband med samfundet kan lyckligt utvecklas till det helas bästa" enligt Elmo Lindholm.

Kulturradikalismens kanske största fel låg, enligt nationalkonservatismen, emellertid i att den spridit en bedräglig "jämlikhetstanke". Det hade ett tag gått långt, skrev professor Nilsson-Ehle i en hyllningsartikel till de konservativa studenterna, att det under en tid "ansetts stötande att tala om rasers och folks olikvärdighet". Men den tiden ansåg han nu vara förbi. I stället för dessa "jämlikhetsfantasier" hade man börjat komma till insikt om verkligheten.

Detta att den nya tidens student, de som sökte sig till universiteten under andra halvan av tjugotalet, hade kontakt med verkligheten på ett helt annat sätt än sina föregångare återkom man ofta till. "Det är, märk väl, en torr och prosaisk, men också bestämd och självmedveten generation, som nu gör sitt inträde vid akademier och högskolor" skrev *Det Nya Sverige* i en redaktionell artikel 1928, och den karaktäristiken sammanfattar rätt väl en vanligt förekommande självbild vid den här tiden. Nu kan inom parentes sägas att så har i stort sett varenda studentgeneration sett så på sig själva, och samma beskrivning återkommer med jämna mellanrum i studenternas självkaraktäristik både tidigare och senare. Det hindrar dock inte att föreställningen om att vara representanter "en ny saklighet" samtidigt som andra anses drivna av känslotänkande och romantiska drömmier kan vara effektiv när det gäller att underblåsa den egna självkänslan alldeles oavsett om den är sann eller inte.

Ett exempel på en sådan romantisk önskedröm ansåg man iden om alla människors lika värde vara. Likaså tanken på att de intellektuella förmögenheterna skulle vara jämt fördelade i hela befolkningen. Dessa "jämlikhetsfantasier" hade enligt de nationalkonservativa effektivt vederlagts av den senaste tidens vetenskapliga rön, inte minst genom Termans stora intelligensundersökningar i USA. Dessa hade klart visat att andelen högt intelligenta var ansamlade i samhällets översta skikt och saknades nästan

helt i de lägre. Några begåvningar inom arbetarklassen kunde man alltså inte vänta sig att finna. Men inte bara intelligens utan också andra högre mentala kvaliteter var enligt de konservativa studenterna ojämnt fördelade mellan samhällsklasserna. Senare har påvisats att Termans intelligenstest var utformade så att de i praktiken gynnade vita barn från de övre samhällsskikten, men var mycket svåra att klara av om man inte hade denna bakgrund. Detta observerades dock inte i samtiden och vill man förstå det polemiska sammanhanget i slutet av tjugotalet är det viktigt att hålla i minnet att individers och rasers "olikheter" då kunde anses vara vetenskapligt fastslaget. Den som påstod motsatsen hade en mycket svår debattposition, åtminstone i akademiska sammanhang. Professor Nilsson-Ehles synpunkter var heller inget man avvisade hur lätt som helst eftersom han var vår ledande forskare på genetikens område och åtnjöt en mycket hög vetenskaplig prestige i vida akademiska kretsar vid denna tid.

Hotet om degenerering, massvälde och inkompetenskult

Dessa "fakta" om människors "olikheter" kunde också kopplas samman med en annan tanketradition. Även nativiteten varierade nämligen mellan samhällsklasserna, men här var förhållandet det omvända. Det var i "de högre samhällslagren, som ju representera den värdefullaste arvsmassan" som nativiteten var sjunkande medan "de lägre skikten, som ju representera den genomsnittligt mindre värdefulla" hade en ojämförligt högre nativitet. Konsekvensen kunde bara bli en gradvis degenerering av hela folkstammen. Enligt K.G. Hasselbrink i *Det Nya Sverige* var detta förklaringen till Spenglers iakttagelse av kulturernas uppgång och fall. En av Adrian Molins älsklingsfrågor, den om befolkningsminskningens faror, kunde så sätt kopplas till frågan om rashygien och till Spenglers hotfulla bild av västerlandets undergång. Krisen i befolkningsfrågan blir en fråga om kulturens kris.

Men inte bara folkstammen hotades av en degenerering. Den nuvarande utvecklingen innebar också en degenerering av statsmakten. Demokratismen innebar ju att alla myndiga, oavsett sin intellektuella nivå, kunde påverka sammansättningen av den lagstiftande församlingen. Resultatet kunde bara bli ett: den råa massans välde. Denna fruktan för majoritetstyran är i sig inte något nytt. Den sysselsatte ju i hög grad de gamla liberalerna, inte minst John Stuart Mill, men de nationalkonservativa kopplade ihop den med socialdemokratiens uttalade ambition att vara ett arbetarparti. Genom en sådan markering visade de att de stod för en "krass klassegoism", något som framställdes som nytt i historien. Dessutom kunde socialdemokraterna genom sina internationella kontakter och sin arbetarinternational ses som medlöpare i en kosmopolitisk komplott. Den gamla fruktan för "massvälde" kom genom sammansmältning av dessa element att få en omisskännlig tidstypisk färg. Den klass som genom sin blotta numerär hotade att ta över staten framställdes inte bara som krassa klassegoister utan det var också de som var bärare av de sämsta arvsanlagen och de sämsta mentala förmågorna. Till detta kom att de leddes av personer som i avsaknad av nationellt patos kunde förväntas vara beredda att lämna ut landet till främmande makt. "*En var som röstar på Arbetarepartiet röstar för Moskva*" hette det i en av de mycket uppmärksammade affischer som de nationella ungdomarna spred över landet vid valet 1928 och i en annan hävdade man att "*En var som nu röstar på Arbetarepartiet, röstar för familjebandens upplösning, barnens förvildning och sedernas förfall.*" Kampanjen, som inte bara fördes genom affischer utan också genom spridande av mer än 3 miljoner broschyrer och en massiv propagandainsats även på andra håll är ett intressant exempel på hur man i tidens anda kan koppla ihop fruktan för en "yttre fiende" - för svenskt vidkommande Ryssland - med iden om en "inre fiende" som på våra breddgrader utgjordes av socialdemokraterna. Att förebilden hämtades från Tyskland behöver knappast tilläggas.

Som tidigare nämnts såg man liberalismen som en lika viktig fiende att bekämpa som socialismen och man gick ofta till hätska utfall mot liberala debattörer. Dock med ett viktigt undantag, Torgny Segerstedt, som framstod som en betydelsefull medhjälpare i den antidemokratiska kampen. Det kan kanske låta överraskande i våra öron, eftersom Segerstedt genom sitt agerande under andra världskriget kommit att förkroppsliga bilden av den "sanne demokraten". Under tjugotalet var dock läget ett annat. 1926 kom Segerstedt ut med en sammanställning av artiklar i Göteborgs Handels och Sjöfartstidning som han funnit värda att publicera i bokform under titeln "Händelser och människor". Det är en serie intelligensaristokratiska reflektioner som, förutom vemodiga betraktelser över kaiser Wilhelm II:s tragiska öde, också innehåller en rad artiklar kring temat "parlamentsledan". Detta var en term som Segerstedt använde som beteckning för vad vi idag kallar politikerförakt. Ett fenomen som han ansåg bredda ut sig mer och mer. (Talet om att folks förtroende för politikerna sjunker och att politikerna förr var av en annan etisk halt för övrigt ett ständigt återkommande inslag under 1900-talet. I ledarskribenters världsbild tycks det fylla samma funktion som då andra minns sin barndoms ständigt lika varma somrar.)

Segerstedts analys av politikerföraktet är dock av ett speciellt slag eftersom han medvetet går in för att underblåsa det. Riksdagsmännen, särskilt på vänsterkanten, skildras genomgående som inbilska, lömska och intellektuellt underlägsna varelser som har vunnit sin ställning enbart "i kraft av sina välutvecklade talorgan". Segerstedt raljerar också med socialdemokraternas tal om fascistfaran och för övrigt anser han fascism vara att föredra framför anarki. Boken "Händelser och människor" fick naturligt nog en mycket positiv recension i *Det Nya Sverige*. Segerstedt hyllas som en man som är helt opåverkad av demokratiskt känslotänkande med en stor förmåga att avslöja de faror som följer med folkväldet. Nu skall med en gång sägas att Segerstedt själv nog inte var alltför nöjd med berömmet. I den 1933 utgivna broschyren "Demokrati och Diktatur" är också tonen en annan. I den försvarar han intensivt sådant som han tidigare förhånat och tar klar ställning för demokratin. Men egna intervjuer av äldre socialdemokrater tyder på att man från det hållet aldrig riktigt litade på om Segerstedts agerande då, och under andra världskriget, verkligen berodde på ett demokratiskt sinnelag, eller om det var så att han som intelligensaristokrat mest avskydde att en skrånig korpral tagit makten i Tyskland. Man skulle också sent glömma att Segerstedt stött militärens agerande i samband med Ådalshändelserna i maj 1931.

Både hos Segerstedt och de nationalkonservativa återkommer man ofta till påståendet att "makten lagts i deras händer, som är minst kompetenta att handhava den" och Sture Bolin beskrev gärna demokratin som liktydig med "inkompetenskult". I stället för att låta de dugligaste styra landet kunde t.o.m. skomakare, järnarbetare och snickare få säte och stämma vid konungens rådsbord. I "överhetsstaten" däremot skulle sådana poster ges till de dugligaste och mest kompetenta, och i första hand då till dem som genom en gedigen utbildning skaffat sig de nödvändiga förutsättningarna att se till hela statens bästa och handla utifrån neutrala vetenskapligt grundade principer. Bakom detta tal kan man skönja den gamla iden om "filosofstaten", staten "de visa" styr med diktatoriska befogenheter till allas bästa. Precis som i den av vissa socialdemokrater omhuldade saint-simonistiska drömmen om samhällsingenjören, så ville även de nationalkonservativa lägga makten i händerna på experterna. Dock med den skillnaden att det inte var ingenjören, med sina ritningar och kalkyler, som var den metaforiska förebilden, utan domaren med sin oväld och auktoritet. Fram skymtar bilden av ett juristernas paradiset där lagstiftande, verkställande och dömande makt ligger i samma händer. Men till de ädla och dugliga räknade man, åtminstone under tjugotalet, också näringslivets män. Detta var ju den tid då inte minst Ivar Kreuger visade vad svenska affärsmän kunde åstadkomma, alla det demokratiska samhällets hinder till

trots. Man kan då i *Det Nya Sverige* möta uttalanden som att "de i eminent mening pådrivande krafterna inom affärs- och näringslivet också böra kontrollera det parlamentariska ställverket i akt och syfte att förhindra en tung och klumpig statsmakt från att stapla block i rationaliseringens väg." En önsketanke som inte uttalades för sista gången i svensk konservativ idédebatt.

Marxismen död - nu blåser det nya vindar

Även om kulturradikalismen betraktades som huvudfienden så gav de nationalkonservativa studenterna största utrymmet åt bekämpandet av socialismen. Den kampen fördes dock efter två olika, och knappast förenliga linjer. Samtidigt som man framställde socialismen som det stora hotet mot allt av värde i kultur och samhälle så omhuldade man med förkärlek en annan tes - tesen om marxismens död. Materialism och marxism ansågs vara för länge sedan övervunna ståndpunkter och hela teorikomplexet hade måst överges, vilket lett till att även socialdemokratin som rörelse var stadd i upplösning. Torgny Segerstedt trodde inte heller att socialdemokratin skulle överleva hans egen generation. I *Det Nya Sverige* konstaterar man också att "dagens sakliga ungdom" inte heller trodde på myten om den livskraftiga arbetarklassen. Särskilt inte sedan det visat sig att tjugo arbetare med lätthet kan ersättas med en maskin. Till detta kom att fackföreningsrörelsen hade blivit förstenad och hamnat i händerna på maktfullkomliga pampar utan kontakt med folket. Den enda funktion som socialdemokratin och fackförbunden hade kvar var som klätterställning åt makthugriga strebrar. Även dessa tankegångar skulle som bekant återkomma med jämna mellanrum. I stort sett varje decennium under 1900-talet har haft sin egen stora debatt om pampväldet inom fackföreningsrörelsen och nekrologer över marxismen har blivit något av en egen genre.

Det kan tyckas märkligt att man ägnar så mycket tid och ork åt att bekämpa en ideologi samtidigt som man dödförklarar den. Delvis kan detta förklaras med att dödförklaring av motståndarens ideologiska utgångspunkter är ett effektivt retoriskt grepp för varje politisk och kulturell rörelse i kampen om anhängare. Särskilt i miljöer där socialdarwinistiska och vitalistiska argument tillmätts stor betydelse. Att äga "livskraft" och vara "livsduglig" liksom att vara "ungdomlig" kan ibland tillmätas större vikt än sakinnehållet i de idéer man torgför. Detta sätt att resonera var dock inte högerstudenterna ensamma om. Det återfinns i minst lika hög grad inom den socialdemokratiska ungdomsrörelsen.

Det fanns emellertid också ett annat skäl till det flitiga talet om marxismens död. Om många av resone-mangen kring auktoritetstrons förfall och "överhetsstaten" som alternativ till demokratin baserades på kritikmönstret "det var bättre förr" så kunde tesen om marxismens död och socialdemokratins likstel-het kopplas ihop med argumentering efter mönstret "vi riskerar att hamna på efterkälken". Liksom 1918 gick det under slutet av tjugotalet som bekant nya starka politiska strömningar över Europa. I Ita-lien hade Mussolini konsoliderat sin ställning. Fascisterna hade vunnit valen 1924 och från 1925 - ge-nom lagen om "den verkställande maktens befogenheter att utfärda rättsnormer" - hade Mussolini i praktiken fått oinskränkt makt. Korporationerna i vilka representanter för arbetsgivare och arbetsta-gare gemensamt skulle samverka och utforma produktionsplaner hade börjat fungera. I och med 1928 års italienska representationsreform var det också korporationerna som formellt nominerade kandida-ter till parlamentet. I Tyskland hade nazismen börjat göra sig gällande, särskilt vid universiteten, och i en rad mellaneuropeiska stater hade demokratin ersatts med auktoritära regimer.

Även i *Det Nya Sverige* börjar man under andra halvan av tjugotalet alltmer energiskt tala sig varm för ett korporativt samhälle. Det fanns visserligen olika åsikter om hur denna korporativa modell skulle ut-formas, alltifrån Elmo Lindholms idéer om ståndsriksdagens återinförande i ny form, till dem som ville

se en konstruktion mer direkt formad efter italienskt mönster. I sak var man dock överens. Den korporativa modellen erbjöd en intressant lösning på hur näringslivets män skulle kunna få inflytande över det politiska "ställverket" samtidigt som arbetare och andra grupper skulle kunna göra sin röst hörd i frågor som direkt angick dem. Under kungen, som förkroppsligade allmänintresset, skulle i riksdagen olika intressegruppers särintressen så sätt kunna vägas samman. Man uppmanade därför sina anhängare mot slutet av tjugotalet att sluta tala illa om fackföreningarna. De hade kommit för att stanna i överhetsstaten - dock under förutsättning att de var beredda att överge klasskampen. Samtidigt hade fascismen visat sig vara en medicin, om än något besk, som kunde bota samhället från det gift som kulturradikalism och socialism spridit i samhällskroppen. Till detta kom att många var mycket fascinerade av Mussolini som person även om, som en skribent uttryckte saken, Mussolini förkroppsligade "alltförmycket av den mediterräna rasen" för att vara gångbar norr om Alperna.

Även om många attraherades av fascismen kan det vara värt att påpeka att man långt ifrån accepterade allt den stod för. I *Det Nya Sverige* saknas exempelvis handlings- och våldskulten, även om man gärna talade om "viljestarka och manliga personligheter". Likaså saknas idén om "den aktiverande myten" och en oreserverad uppslutning bakom diktaturens princip. Någon totalitär samhällssyn företärde man inte heller. Överhetsstaten skulle visserligen vara stark men det skulle finnas klara gränser för statsmaktens ansvarsområde. Staten som auktoritet måste erkänna att andra auktoriteter som kyrkan, hären och familjen hade egna ansvarsområden som inte fick kränkas. Diktatur kunde visserligen accepteras om den som i Italien infördes i ett "nödläge" men den måste i så fall tidsbegränsas. Även om det, som vi sett, fanns inslag av rasism, så spelade den en betydligt mindre roll och var mer sofistikerad än exempelvis den tyska motsvarigheten. Åtminstone i slutet av tjugotalet. Senare, då det tyska inflytandet blivit större, skulle bilden förändras. Det framgår exempelvis av det lilla material som finns bevarat från Nationella Studentklubben i Uppsala, att man på uppdrag "från högre ort" i mitten av trettioalet ägnade sig åt att ställa samman listor över judar vid stadens universitet m.m.

Den viktigaste skillnaden mot de kontinentala förebilderna var dock att man så markant tog avstånd från alla populistiska inslag. I stället var rörelsen uttalat elitistisk. Det var ingen talför f.d. journalist som Mussolini man ville se som nationens överhuvud, utan en återupprättad monarki. En monarki i vilken dock den verkliga makten utövades av en elit av kompetenta personer, som hela tiden hade statsnyttan som måttstock för sitt handlande. Men genom att man så starkt betonade att det nationella intresset hela tiden måste överordnas särintressen kom man på en annan punkt att närma sig kontinentala förebilder. Kravet på avståndstagande från all form av "klassegoism" gällde inte enbart arbetarna utan även kapitalägarna. Denna princip skulle med tiden drivas allt hårdare. I början av trettioalet finner man i konsekvens därmed också en kritik av "roffarkapitalismen". Så småningom tillkom, under inflytande av idéer söderifrån, resonemang om behov av statliga ingrepp i ekonomin och Elmo Lindholm började prata om behovet av samhällsplanering "planhushållning". Därmed hade den tidigare strikta avgränsningen av statens ansvarsområde övergivits på en för högern viktig punkt. Som Rolf Torstendahl visat är det då, men först då, som högerledningen börjar att reagera. 1934 ledde motsättningen till en öppen brytning och Nationella Ungdomsförbundet, i vilket Elmo Lindholm då var ordförande, förlorade allt stöd från Allmänna Valmansförbundet. Därmed hade högern genomgått samma partisprängning som socialdemokraterna hade gjort 1917.

En polariserad studentmiljö

Idag vet vi att fascism och nazism enbart kom att bli marginella företeelser i det politiska livet i Sverige, men det är viktigt att komma ihåg att det kunde man inte veta i slutet av tjugotalet. Tvärtom fanns det mycket som talade för att de nya idéerna hade framtiden sig. Nationella ungdomsförbundet kunde nästan i varje nummer av sin tidning *Nationell Tidskrift* rapportera om nybildade klubbar och på universitetsorterna var man särskilt starka. Stolt kunde *Det Nya Sverige* 1928 rapportera att av Sveriges drygt 7000 studenter var över 1000 medlemmar i någon nationell studentklubb. Med tanke på studenters generella motvilja att engagera sig i politiska föreningar, så måste den siffran anses imponerande. Till detta kom en säkert betydligt större andel sympatisörer, som dock valde att förbli oorganiserade.

De nationalkonservativa grupperna var så starka att de som var studenter under andra halvan av tjugotalet knappast kunde undgå att möta ifrågasättanden av demokrati, "jämlighetsmyter" och "inkompetenskult". Frågor som om kulturen befann sig i en kris, behovet av rashygien och statsmaktens förfall diskuterades i matlag och nationer, över kaffekoppar och punschglas. De var frågor som man på något sätt var tvungen ta ställning till och så sätt kom de att påverka, i större eller mindre grad, en hel generation blivande läkare, jurister o.s.v. Särskilt juristerna, från vilken den blivande kadern av ämbetsmän ju rekryterades, tycktes attraherades av det nya budskapet och de dominerade medlemsmässigt de nationella studentklubbarna. Detta gjorde att man i *Det Nya Sverige* stolt kunde utlova att "statsförvaltningen under den kommande tiden i än högre grad än förut kommer att antaga en antidemokratisk färg". Till bilden hörde också att de nationalkonservativa studenterna kunde vara mycket välformulerade - en sån som Sture Bolin visste hur man argumenterar övertygande i akademiska sammanhang - och man kunde spela på känslan av att vara med i en större rörelse som spred sig över Europa. En rörelse som stod för något nytt, ett friskt och livsdugligt alternativ till demokratiens småaktiga intressekamp och tarvliga politiska spel.

Som tidigare nämnts fick dock inte de nationalkonservativa studenterna stå oemotsagda och motsättningen mellan dem och den samlade studentvänstern blev stark. Särskilt i Lund där studentkåren ett tag var väg att spricka helt och hållet. Trots de stora olikheterna i människosyn och samhällssyn så fanns det ändå vissa saker man kunde enas om. Både på vänster- och högerkanten talade man om "kulturkris". Däremot skilde man sig markant åt både vad gällde diagnosen av krisens orsaker och receptet för att komma över den. På båda håll rekommenderar man en återgång till klassikerna men båda ansåg det också nödvändigt att komplettera klassikerna med moderna tänkare om lösningen skulle bli anpassad till tid. Skillnaden låg dock i att när de nationalkonservativa rekommenderade en blandad dos av Joseph de Maistre och Mussolini så hänvisade clartéisterna till en kombination av Marx och Freud.

Även när det gällde kritiken av demokratiens svagheter hände det att man kunde enas. Clartéföreningarna samlade ju socialistiskt sinnade studenter av olika schatteringar och en del medlemmar såg i leninistisk anda den liberala demokratin endast som en fars - ett medel att föra folket bakom ljuset. De kunde därför instämma i kritiken av demokratin som form, men det var ett annat alternativ än överhetsstaten som de såg som lösning på problemet. Denna grupp var emellertid relativt liten. Den absolut övervägande majoriteten på vänsterkanten var reformister som försvarade demokratin. Däremot var det vanligt att man kritiserade dess sätt att fungera i minoritetsparlamentarismens Sverige. I en artikel med rubriken "Männen på vraket" i *Clarté* 1929 hävdar exempelvis författaren att "Parlamentarismen är oförenlig med det nuvarande svenska statskicket. Effektivt tvåkammerssystem, utskottsvälde och proportionell valmetod heter orsakerna till regeringsmaktens förfall." Han konstaterar vidare att

"För undertecknad är det förenat med en viss tillfredsställelse att se regeringsmakten sjunka allt djupare". Lösningen låg dock inte i demokratins avskaffande. Tvärtom borde den stärkas genom införande av republik och enkammarriksdag. Republikkravet kom författaren, Tage Erlander, senare att överge men en författningsreform med införande av enkammarriksdag hann han i alla fall initiera.

Även i andra frågor kan man märka vissa paralleller i tänkesättet. Jag har redan berört synen på studenterna som avantgarde och föreställningar om expertens roll i samhället. Vanligare var dock att man i stridens hetta spetsade till sina ståndpunkter. Studentpolitik har, som bl.a. den finske sociologen Erik Allart påvisat, en benägenhet att odla ett debattklimat där man inte accepterar kompromisser. I stället driver man ofta frågor till sina yttersta konsekvenser och intagna positioner försvaras med alla medel. Principer, som i en vanlig politisk debatt omges med reservationer eftersom man inser att de skulle leda till orimligheter om de konsekvent omsattes i praktiken, kunde reservationslöst förfäktas i den miljö i vilken många av våra idag så omdebatterade värdenihilister, funktionalister och folkhemsingenjörer formades. Det må sen ha gällt frågan om det finns några "tidlösa värden", "behovet av auktoriteter och traditioner" eller "möjligheten att planera en framtida utveckling". När högern hävdade de eviga nationella värdenas betydelse svarade vänstern med att talet om värden bara är metafysik. Då de nationalkonservativa med emfas underströk behovet av respekt för auktoriteter och traditioner kunde deras motståndare lika kategoriskt ta avstånd från alla auktoriteter och förneka allt beroende av traditioner. Hävdade någon att samhället var en organism som man inte manipulerar med hur som helst utan att beröva det dess livskraft bemöttes han snart av någon som hävdade att samhället bättre kunde liknas vid en maskin som fordrade planmässig skötsel och vars verkningsgrad avsevärt kunde ökas genom noga genomtänkta förbättringar.

På sätt och vis kom detta kompromisslösa drivande av principer och envisa fasthållande av ståndpunkter att leda till att den nationalkonservativa rörelsen kom in i en ekonomisk kris. Man kom genom sitt förhållningssätt att "såga av den gren man satt på". I och med att man så behårt drev principen att kampen mot "klassegoismen" också gällde kapitalägarna började bidragen från de traditionella ekonomiska källorna att sänkas och inte blev finanserna bättre när man började kalla sina forna gynnare för "roffarkapitalister". Från 1929 klarar man i Lund inte längre av att utge *Det Nya Sverige* utan den får läggas ned. Trots detta så fortsätter man lika envist att förfäkta sina ståndpunkter även om det till slut också ledde till en brytning med moderpartiet och därmed också ytterligare radikal försämring av ekonomin.

På samma sätt som vid brytningen mellan socialdemokraterna och dess ungdomsförbund, så försökte sig även Nationella Ungdomsförbundet på att skaffa sig en plattform i rikspolitiken genom att bilda ett eget parti med Elmo Lindholm som partiledare. Försöket att etablera sig som parti blev emellertid inte särskilt lyckat. I valet 1936 fick man bara drygt 26.000 röster. Vid universiteten var dock de nationella studentklubbarna fortsatt starka och där kan man inte tala om en marginalisering. Det var onekligen lättare att få gehör för idéerna om "överhetsstatens återupprättande" och att "makten borde läggas i deras händer som var mest kompetenta att handha den" bland studenter än bland en bredare allmänhet. Man var dock vid denna tid inte längre ensam på yttersta högerkanten, utan hade börjat få konkurrens av renodlade nazistiska studentklubbar - stövlar och hakkors var under trettioalet inga ovanliga inslag i studentmiljön - och de nationella studenterna hade svårt att veta hur de skulle ställa sig till rivalerna. I vissa sammanhang kritiserades de häftigt medan man i andra sammanhang sökte samarbete eftersom man ändå företrädde likartade idéer. Så kom kriget och ett tag verkade det som om den så förhatliga demokratismen skulle försvinna för gott från Europa. Efter slaget vid Stalingrad blev

emellertid läget ett annat. De gamla positionerna upplevdes som ohållbara och de nationella studentklubbarna eldade upp sina arkiv och allt "komprometterande" material. Frågan är dock om de national-konservativa idéerna och drömmarna förintades samtidigt.

Lästips

Uppsatsen bygger i första hand på en genomgång av tidskrifterna *Det Nya Sverige* 1925-1928 och *Nationell Tidskrift* 1925-1929 samt *Clarté* 1924-1932. För den som vill veta mer om högerungdomens aktiviteter vid denna tid finns Eric Wärenstams avhandling, *Sveriges Nationella Ungdomsförbund och högern 1928-1934*, Studia Historica Upsaliensia nr 19, Stockholm 1965 att tillgå. Betydligt mer idéhistoriskt intressant är dock Rolf Torstendahls, *Mellan nykonservatism och liberalism. Idebrytningar inom högern och bondepartierna 1918-1934*. Studia Historica Upsaliensia nr 29, Stockholm 1969. Intressant i sammanhanget är också Elmo Lindholms tillbakablickande uppsats "Studentpolitik i 1920-talets Lund" i *Under Lundagårds kronor. Fjärde samlingsen*, Lund, 1957 i vilken de ekonomiska problem föreningen kom in i antyds.

Vad det gäller vänstersidan synpunkter finns mycket skrivet om *Clarté* men märkligt nog ingen heltäckande och utförlig skildring. Mycket läsvärd är dock Jan Stenkvis *Arnold Ljungdal, Clarté och tjugotalet*, Stockholm 1971. Ett samtida exempel på hur också clartéisterna greps av föreställningen om att samhället befann sig i en kulturkris är Arnold Ljungdals *Kulturen i fara*, Stockholm, 1927.

Texten ingår i antologin *Motströms : kritiken av det moderna*, redigerad av Staffan Källström & Erland Sellberg, Stockholm, 1991. I skribentanvisningarna angavs tydligt att man inte ville ha med några noter, vilket åtminstone jag kan tycka vara synd.